

Ejderhanın Mitolojiden Divan Şiirine Uzanan Yolculuğu

Emre Vural¹

Öz

Divan edebiyatının kendine has zengin kültürel mirasını oluşturan kaynaklardan birisi de mitolojidir. Doğu ve Batı mitolojisinde yer alan çeşitli inanışlar ve doğa üstü özelliklere sahip birçok varlığa dair bilgiler, divan edebiyatında bulunur. Bu efsanevi varlıklardan birisi de pek çok milletin mitolojisinde benzer özelliklerle karşımıza çıkan ejderhadır. Göklerde devasa boyutlarıyla hüküm süren, etrafına ateşler saçan, iri bir cüsseye sahip olan bu varlık; birçok kültürün hafızasında yerel unsurlarla birleşip farklılaşarak edebî metinlerdeki yerini almıştır. Divan şairleri de duygu ve düşüncelerini anlatırken sık sık ejderha figüründen yararlanmışlardır. Ejderha; bazen âşığın sevgiliye karşı olan duygularını dile getirmek için bir aracı olarak kullanılmış bazen de sevgilinin acımasızlığını ve gaddarlığını söylemek için şairler tarafınca faklı hayal ve imajlarla düşünülmüştür. Özellikle Doğu mitolojisinde ejderhaya nispet edilen pek çok özellik, şairlerce teferruatlı bir şekilde sevgili ile âşık arasındaki muhabbeti anlatmak için şiirlerde kullanılmıştır. Şairler aynı zamanda toplum içerisinde ejderhayla ilişkilendirilen birçok unsuru da edebî metinlere taşıyarak bizlere ejderha hakkında toplumun hafızasında yer edinen kültürel değerlere de ulaşma imkânı vermişlerdir. Çalışmamızdaki asıl amaç divan şiirinde ejderha imajıyla şairlerin nasıl bir hayal dünyası kurguladıklarını ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Mitoloji, Ejderha.

The Dragon's Journey from Mythology to Divan Poetry

Abstract

One of the sources that constitute the uniquely rich cultural heritage of Divan literature is mythology. Various beliefs in Eastern and Western

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, emre.vural@amasya.edu.tr, ORCID: [0000-0002-4870-6200](https://orcid.org/0000-0002-4870-6200).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 03.12.2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 15.01.2025

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

mythology and information about many beings with supernatural features are found in Divan literature. One of these legendary beings is the dragon, which we encounter with similar features in the mythologies of many nations. This being, which reigns in the skies with its gigantic dimensions, spreads fire around itself and has a large body; has taken its place in literary texts by combining and differentiating with local elements in the memory of many cultures. Divan poets also frequently used the dragon figure when expressing their feelings and thoughts. The dragon was sometimes used as a tool to express the feelings of the lover towards the beloved, and sometimes it was thought of by poets with different dreams and images to express the cruelty and ruthlessness of the beloved. Many characteristics attributed to dragons, especially in Eastern mythology, have been used in detail by poets in poems to describe the love between the beloved and the lover. At the same time, poets carry many elements associated with dragons at various levels of society into literary texts, thus allowing us to access cultural values that have taken their place in the memory of the society about dragons. The main purpose of our study will be to reveal what kind of a fantasy world the poets created with the image of dragons in divan poetry.

Keywords: Classical Turkish literature, Mythology, Dragon.

Extended Abstract

When we look at the reflections of the dragon figure, which is encountered with similar characteristics in all world cultures, in divan poetry, it becomes clear that there are some differences. While in other cultures the dragon is a creature that often appears with its bad characteristics, harms people and creates storms, such a situation does not exist in divan poetry. Divan poets did not directly describe the dragon with bad adjectives. Only in cases where the soul is compared to the dragon, the soul is compared to the dragon in order to describe the insatiable aspect of the soul. Again, in narratives found in different cultures, the dragon appears as an element that the main hero must defeat. Traces of this situation can be seen in various stories and tales found in Turkish culture. However, such a situation is not valid in divan poetry. The lover or beloved, who is one of the basic types of divan poetry, never enters into a direct struggle against the dragon.

One of the most distinctive characteristics of the dragon in divan poetry is that it represents power. The poets used all the characteristics of the dragon that they acquired from different cultures to represent the power of the beloved and the lover in divan poetry. In Divan poetry, the beloved symbolizes his power and authority with his dragon-like hair. The lover, on the other hand, uses the dragon-like smoke of sigh while showing off his power to other lovers. The dragon's symbolizing power also shows itself in the field of military culture. When we look at the poems examined, we can say that various flags bearing traces of dragons were used in the Ottoman army. Again, the presence of dragon patterns on the cannons, spears and swords used in the army or the direct naming of these weapons as dragons can be explained by attributing the symbol of power to the aforementioned elements.

Divan poets also benefit from the power of the dragon figure in their poems where they talk about their talents and indicate the power in their words. Poets try to explain the poetic talents that are in their nature by using the dragon's characteristics such as being magical and breathing fire from its mouth. While doing this, they sometimes attribute the characteristics of the dragon to their pens. The main purpose of all these is to show other poets the power of writing poetry.

When we look at the general use of the dragon in Divan poetry, we see that all the characteristics of the dragon are handled in an aesthetic dimension by the Divan poets. Poets; While describing the lover and the beloved, which are the basic types of divan poetry, they make use of the characteristics of the dragon, and while doing so, they do not go beyond the unique imaginary world of divan poetry. Even when a mythological creature like a dragon is described in poems, the poets' first priority is aesthetics in the words chosen, the metaphors made and the events fictionalized. The appearance of the dragon, which is a vital monster in the narratives of Turkish folk literature, as an aesthetic entity in divan poetry is a reflection of the aesthetic perception of divan poetry.

Giriş

Tarih boyunca bütün toplumlar, doğada anlam veremediği olayları açıklamak veya diğer kültürlerle üstünlük kurmak amacıyla güç sembolleri olarak adlandırılan aslan, kurt, kartal, ejderha gibi varlıklardan yararlanmış ve bunları birer sembol olarak kullanmıştır. Doğa olayları, savaşlarda kazanılmış büyük zaferler ve toplumların hedefleri bu güç sembollerine yüklenerek idealize edilmiştir. Ejderha ise hem Doğu hem de Batı toplumlarında benzer ortaklık ve farklılıklarla ortaya çıkan önemli bir güç sembolüdür. Cüsseli bir yapıya sahip olan, ağzından ateşler çıkaran, yeri geldiğinde de gökyüzünde süzûlebilen bu canlı; birçok toplumda ise yılan olarak adlandırılmıştır. Antik Yunan, Sümer, Hitit, Babil, Mısır, Çin, Hint gibi pek çok mitolojide kendisine yer edinen ejderha, doğudan batıya doğru kötü sıfatlarla ve olumsuz ifadelerle anılır. Bütün dünya topluluklarının ortak sembolü olan ejderha, her toplumun kendine has düşünceleriyle ve hayal dünyalarıyla yeniden yorumladığı bir simge olarak karşımıza çıkar. İç içe geçmiş ve yeniden yorumlanan özelliklerin ise başlangıç noktasının hangi coğrafya olduğunu kestirmek ise oldukça güçtür (Türk ve Bahadır, 2022: 11-37).

Ejderha hakkında pek çok mit ve efsane barındıran Çin mitolojisine bakıldığında ejderhanın değerli taşları önemseddiği görülür. Doğu mitolojisinde görülen ve ejderhanın hazine beklemesi anlayışına bir bakıma kaynaklık edebilecek olan bu özellik, Japon anlatılarında da görülür. Ejderhaya binerek gökyüzünde gezintiye çıkan ve bir dağdan bakır toplayan Japon imparatoru Hwang, aynı zamanda ölümsüzlük şarabını da hazırlayan kraldır. Bahsi geçen imparatorun ejderhaya binmesi, bakır toplaması ve ölümsüzlük likörünü hazırlaması, sonraki dönemlerdeki anlatılarda ejderhaya nispet edilecek olan özelliklerin birer öncülü olarak yorumlanabilir. Japon ve Çin efsanelerinde ejderha fırtınayla da ilişkilendirilir. Çinliler yağmurun yağmasını istediklerinde gürültü yaparak ejderha havuzlarına demir atmaları eski bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Bu geleneğe göre havuzuna demir atılan ejderha uyanarak yağmura sebep olmaktaydı. Japonya’da ise benzer şekilde ülkede fırtınalara ve tahribata sebep olan durumun altında gölcüklere demir atılması inancı bulunmaktadır (Mackenzie, 1996: 42).

Çin ve Japon kültüründe görülen ejderhanın suyla ve gökyüzüyle ilişkilendirilerek çeşitli doğa olaylarına neden olma durumu, kültürel etkileşimlerle diğer kültürlerle de geçmiştir. Ejderha motifi, Orta Asya’nın bozkırlarında göçebe bir hayat süren Türk topluluklarına da muhtemelen daha yerleşik bir hayata sahip olan ve kültürlerinde ejderhaya dair birçok mit ve efsane barındıran Çin kültüründen geçiş yapmıştır. Farklı bir coğrafyadan geldiği belli olan ejderha, Türk kültüründe de diğer pek çok kültürde olduğu gibi yılanla ilişkilendirilmiştir:

Orta Asya halklarının yerleşik düzendeki komşularından geldiği kesindir, fakat doğudan olduğu kadar batıdan da gelmiş olabilir. Çin kökenli olması daha olasıdır, çünkü en eski adı olan lu konuyla, ilgili çağdaş inançların çoğunda olduğu gibi, Çincedeki lung’tan türemiş gibi görünmektedir. Ortama çok iyi

uyum sağlamıştır, yılan ve nek yılan veya büke veya Türkçe olduğu çok açık olan evren adları verilmiştir (Roux, 2005: 39).

Orta Asya'dan başlamak üzere Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda görülen su kültüründe de ejderhayla ilişkilendirilen unsurlara rastlamak mümkündür. Ejderhanın suyla birlikte anılması onun bir anlamda Türk kültüründeki yılanla olan bağlantısını da açıklamaktadır. Yılanın suda yaşaması durumu, doğaüstü ve kutsal sayılan su kültürle birleşince yılanla bir kutsiyet atfedilmiş ve onun ejderha olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Yılan ve suyla birlikte anlatılarda kendisine yer edinen ejderha figürü, Türk kültüründe de diğer pek çok kültürde olduğu gibi iri yapılı, kanatlı ve boynuzlu bir yaratık olarak karşımıza çıkar:

Bilinen şu ki, kaosun simgesi olan su, evrenin imgesi olan ejderle eşitleştirilmiştir. Ejder-su ilişkisi büyük olasılıkla başlangıcı simgeleyen iki varlığın bir bütün halinde birleşmesidir. Ejder, büke, luu, nek adları ile özdeşleşen evren telakkisi öküz/boğa motifi dahil su paradigması ile ilgilidirler. Türkler genelde ejdere yilbegen, jilbegen, celbegen derlerdi. Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lugatî't-Türk eserinde ejdere yilbüke denilir. Vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzer, kanatlı, kuyruklu, boynuzlu olarak tasavvur edilen bu yaratık (dinozorları hatırlatır) inanca göre yılanın uzun yaşaması sonucunda dönüşüm yaşamış varlıktır. Bir başka inanca göre ejder, yılanla vahşi mandanın veya ceylanın çiftleşmesinden ortaya çıkmıştır (Bayat, 2007: 255-256).

Türk mitolojisinde gök, yer ve su unsurlarıyla kendisine geniş bir yer edinen ejderha, erken dönem Türk kültüründe güç, kuvvet, bereket ve refah simgesi olarak görülen efsanevi bir canlıdır. Sonradan Türklerin Ön Asya kültürleriyle etkileşime girmesi sonucunda alt edilmesi gereken kötülüğün simgesi olarak düşünülmüştür. Ancak her şeye rağmen Türk kültüründeki ejderha, Türklerin doğa olaylarını anlamlandırma noktasında olumlu özelliklerini her zaman için korumuştur. Özellikle yer ve gök ejderi olarak anılan iki ejder, yeraltından ya da derin sulardan bahar döneminde gökyüzüne yükselerek yağmur yağmasını sağlıyordu. Bereketin sembolü olan ejderha, Türk mitolojisinde suyun, bolluğun ve yeniden doğuşun timsali olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2002: 132-133).

Ejderhanın gökle ilgili doğa olaylarında görülmesi Altay topluluklarından Sibirya'ya kadar olağan hâle gelmiş bir düşünüş tarzıdır. Özellikle gök gürültüsü, bu toplumların kültürlerinde hayvan şekilli ve ejderhaya benzer bir yapıda görülür. Sesinin şiddeti ve yaymış olduğu ışık kümesiyle öldürülmesi gereken bir unsur olarak düşünülen gök gürültüsü, ejderhayla ilişkilendirilen bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve bu düşünce beraberinde Çin'den Avrasya'ya kadar yayılan göğek ok atma geleneğini meydana getirmiştir (Roux, 1994: 100).

Ejderhanın gök ile olan bağlantısında Doğu kültürü, ejderhayı yedi kanatlı bir felek olarak düşünmüştür. Batlamyus'un görüşlerine göre oluşturulan bu astronomi anlayışında dünyayı çevreleyen felekler, yedi veya dokuz katmandan meydana gelmiştir. Heft eflâk, yedi çarh-ı mutabbak, yedi başlı ejder, yedi gerdûn,

yedi çînî çanak gibi ifadelerle de bahsi geçen bu feleklerin sayısı açık bir şekilde yedi sayısı ile ilişkilendirilir (Kurnaz, 1995: 306).

Anadolu Türklerinin inancına göre ise ejderha, doğduğu zaman aniden büyür. Büyük yılanla ilişkilendirilen ejderha ağzından ateşler çıkarır ve bu yüzden halk susuzluk çeker. Bazı Azerbaycan hikâyelerinde ise ejderha ateşler içinden çıkarak kahramana saldırır. Anadolu hikâyelerinde ise öldürülmeye çalışılan ejderha, aldığı darbeler sonucunda yeniden dirilir. Ejderhanın yeniden dirilmesi veya kesilen başının yerine yeni başların çıkması motifi ise hem Doğu hem de Batı mitolojisinde görünen ejderhaya ait ortak özelliklerden birisidir (Beydili, 2005: 192-193).

Türk kültürünün aktarıldığı edebî metinlerde ise ejderhanın yukarıdaki bilgilere paralel özellikleri taşıdığı görülür. Ejderha; masallarda su kaynaklarının koruyucusu, halkın su ihtiyacını karşılayan, doyurulması için insanlar tarafından küçükbaş hayvanlarla beslenen saygıdeğer bir canlıdır. Efsane ve epik metinlerde ise ejderhalar mağarada yaşayarak burada bazı kutsal kişileri ya hapis olarak tutar ya da onları çeşitli dış etmenlerden korur. Farklı kültürlerde sıkça rastlanılan ejderhanın yedi başlı bir canavar olması ve ağzından ateş çıkarabilmesi gibi özellikler de yine Türkler arasında süregelen anlatılarda karşımıza çıkar (Boratav, 2012: 66).

Dede Korkut Kitabı'nın son bulunan Türkistan/Türkmensahra nüshasında Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderha'yı öldürmesi adlı destanî anlatı da Türklerin dünya anlayışlarında ejderhaya nisbet ettikleri çeşitli özellikleri görmek mümkündür. Bu anlatıda tepe gibi yüksek bir cüsseye sahip olan, ağzından ateşler çıkaran ve nefesiyle her şeyi sömüren bir ejderhadan bahsedilmektedir. Anlatının baş kahramanı olan Salur Kazan, bahsi geçen bu yedi başlı ejderhayla mücadeleye girer ve ejderhanın yedi başını keserek ona karşı galip gelir. Salur Kazan gücünü ve kudretini göstermek için kendisine zarar vermeyen ejderhayı öldürmekle bir güç gösterisi sergilemiştir (Ekici, 2019: 7-11).

Zengin ve köklü bir birikime sahip olan divan edebiyatında mitolojik unsurlar önemli bir yere sahiptir. Bu edebiyattaki mitolojik unsurlar ilk bakışta sadece Arap ve Fars kökenli olarak düşünülse de gerçek bu şekilde değildir. Divan edebiyatında Hind, Çin, Ortadoğu milletleri, Yunan ve Anadolu medeniyetleriyle birlikte Avrupa medeniyetlerine ait mitolojik unsurların izleri de sürülebilir (Tökel, 1998: 99-100). Bu mitolojik unsurlardan birisi olan ejderhaya bakıldığında, ejderhaya ait özelliklerin divan şairlerince hangi hayal dünyası içinde kullanıldığına dair yeteri kadar araştırma yapılmadığı görülür. Konuyla ilgili bugüne kadar yapılmış sadece bir bildiri çalışması bulunmaktadır. Özlem Güngör tarafından hazırlanan bu bildiride divan şairlerince tasvir edilen ejderhanın Türk mitolojisindeki ejderhayla benzer özellikler gösterdiğine değinilmiştir (2014: 1155-1159).

Bu çalışmada XV. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllar arasındaki çeşitli şairlerin

divanlarında bulunan ef'î, su'bân, ejder ve ejderha kelimeleri taranmıştır. Yapılan araştırmada ef'î ve su'bân olarak geçen ifadelerin daha çok divan şiirinde bulunan yılanı anlatmasından dolayı çalışmada bu ibarelerin geçtiği beyitlere daha az yer verilmiştir. Ejder ve ejderha ibarelerinin geçtiği beyitler ise şairlerin kullanmış oldukları anlam çerçevesinde tanıtılmaya çalışılmıştır.

1. Ejderhanın Yılan Olarak Algılanması

Dünya üzerindeki mitolojilere bakıldığında ejderha ile yılan arasında bir bağlantı olduğu ve bu bağlantı vasıtasıyla da yılanla ejderhanın zaman zaman anlatılarda birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldığı görülür. Genel anlamda yılan kuyruklu ve uçan bir mitolojik hayvan olarak nitelendirilen ejderha (Hançerlioğlu, 2000: 131), Türk mitolojisindeki anlatılarda da yılanla yakın bir bağ içindedir. Dağlarda yaşayan cüyür adı verilen hayvanla yılanın çiftleşmesinden doğan ejderha; sıcaklığın, kuraklığın, ölümün ve karanlığın sembolü olarak destanlarda yer edinir (Beydili, 2005: 192).

Türk mitolojisindeki ejderhaya bakıldığında ise dünya mitleriyle benzer bir şekilde yılanın ön plana çıktığı görülür. Ancak ejderhayı sadece yılan veya büyük yılan olarak tanımlamak oldukça yanlıştır. Türk mitolojisindeki ejderha, diğer mitlerdeki ejderha gibi birden fazla hayvanın özelliğini taşıyan bir yaratıktır (Nazlı, 2023: 234).

Divan şiirinde de ejderha ve yılan arasında pek çok yakınlığın olduğu görülür. Yılanın büyük hâli olarak düşünülen ejderha, yılanın zaman içinde dönüşüme uğramış bir türü gibidir: “Bir inanişâ göre yılan, kendi eceliyle ölmez, mutlaka başka birisi tarafından öldürülmüş, 100 yıl yaşayan yılanlar ejdeha olurmuş. Yılan ejdehaya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer mahlukları sömürüp yutarmış” (Pala, 2007: 136). Büyük yılan olarak görülen ejderha ifadesi mecazen bahadır, dilâver, gazûb ve hışm-nâk kimselere de söylenir (Mütercim Âsım Efendi, 2009: 205).

Beyânî (ö.1664/65?), yılanın zamanla ejderhaya dönüşmesini, sevgilinin saçları üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Şair, sazın teli ile sevgilinin saçları arasında bir ilgi kurarak sevgilisine saçlarını göstermesini tembihlemektedir. Âşığa gösterilmeyen bu saçlar, gizli kaldığı sürece âşığı etkilemekten uzaktır. Şiirde önce yılan olarak nitelendirilen saçlar, sonrasında ise ejder olarak belirtmektedir. Sevgilinin saza benzetilen başının üzerinde bir süre geçiren bu saçlar, zamanla ejderhaya dönüşmekte ve âşığın üzerinde yakıcı bir etki bırakmaktadır:

Ko görinsün saklama zîr-i külehde korkann

Mâr-ı zülfün köhne-sâl oldukça bir ejder olur (Başpınar, ty.: 209) (G. 230/8)

Muhibbî (ö.1566)'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise divan şiiri geleneği içerisinde yılan ve ejderhanın özelliklerinin ne derecede birbiriyle karıştığı bir göstergesi gibidir. Sevgilinin kan içici bir zalim olarak belirtildiği şiirde, halk sevgilinin saçlarını yılan olarak görmektedir. Ancak şair, halk ile aynı görüşte

değildir. Şaire göre son derece etkileyici olan bu saçlar yılanı değil, ancak ejderhaya benzeyebilir:

İçer ‘uşşâk kanını meger çeşmün gazanferdür

Dimişler zülfüne ef’î ne ef’î belki ejderdür (Yavuz ve Yavuz, 2016: 458) (G. 726/1)

Yılan, ısırıkla insanlara zarar verir. Isırık sırasında yılanın dişlerinde bulunan zehir, insan kanına karışarak zehirlenmeyi meydana getirir. Isırılan kişiyi tedavi etmek için panzehir kullanmak gerekir. Eski zamanlardan beri kullanılan zehire karşı hazırlanmış macun veya serum (Kanar, 2009: 3532) olan ‘tiryâk’dan ise yılan uzak durur. Dünya tıp ve ecza tarihine bakıldığında ise yılanı karşı kullanılan tiryâkın etkisiyle yılan ile şifa arasında bir ilişki olduğu göze çarpar. Bu durumun oluşmasına mitolojik durumlar kadar şifalı iksirlerde yılan etinin ve zehrinin kullanılması da etkili olmuştur. Ortaya çıkan durumda ise zehrinden şifa elde edilen ve aynı zamanda kendisinden korkulan bir hayvan olan yılan, tanrısal bir sembolizme dönüşmüştür (Harmancı, 2024: 119).

Edirneli Nazmî (ö.1585/86?)’nin kurguladığı beyitte ise tiryâktan yılan değil ejderha uzak durmaktadır. Bu söylem de edebî anlatılarda yılanın ve ejderhanın birbirinin yerine geçecek şekilde şairlerce kullanıldığını gösterir:

Zülfün lebüne varduğunun neyki hikmeti

Tiryâk görse hod kaçır elbette ejdehâ (Üst, 2018: 405) (G. 546/3)

Kur’ân-ı Kerîm’de A’râf ve Tâhâ sûresinde geçen bazı âyetlerde Hz. Mûsâ’nın Firavun’a karşı göstermiş olduğu mucizelere değinilir. Bu mucizelerden bir tanesi de Hz. Mûsâ’nın asasının yılanı dönüştürerek Firavun’un sihirbazlarının yılanlarını yemesidir. A’râf sûresi 107.âyetinde “Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan” (Karaman, Çağrı, Dönmez vd., 2020: 564) ibaresi geçmektedir. Âyetinde geçen yılan ifadesiyle, Hz. Mûsâ’nın asasının yılanı dönüştüğü oldukça açıktır. Ayrıca ifadede ejderhayı çağrıştıracak hiçbir ibare de bulunmamaktadır. Buna rağmen bazı divan şairleri Hz. Mûsâ’nın mucizelerine telmihte bulunurken yılan ve ejderhayı birbirinin yerine geçecek şekilde kullanmıştır:

Hattunî Fir’avun okıyan gamzeni Mûsâ sanur

Zülfünü agzından âteş saçır ejderhâ sanur (Saraç, 2002: 317) (Muk. 102/1)

2. Nefis: Yenilmesi Gereken Kötü Huylu Bir Ejderha

Mitolojik bir unsur olan ejderhayla mücadele ederek onu yenme veya öldürme durumu, karanlık çağlardan itibaren bütün halk topluluklarında görülen bir durumdur. İnsanın benliğinde yer alan ve onun bir parçası olan ejderha, psikanalitik yönden insan zihni üzerinde araştırma yapan Jung’a göre gölge arketipini temsil etmektedir. Ejderha, kendi benliğini oluşturmak için mücadeleye giren her kahramanın toplumsal bir gölgesi olarak karşımıza çıkar. Mitosların

içinde inşa edilen insanın arkaik belleği, imge olarak eserlerin içerisinde işlenmiştir. Böyle bir özelliğe sahip olarak insanın arkaik belleğinden izler taşıyan ve zaman içinde değişip dönüşen ejderha simgesi, değişimine devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır (Koçak ve Gürçay, 2017: 41-43).

Bireyin bir parçası, varlığın kopmuş bir bölümü olan gölge arketipi sanatın her alanında karşılaşılan bir unsurdur. Sanatçı, eserini işlerken bilinç dışının derinliklerinde yer alan simgesel değere sahip olan kavramlara başvurur. Bunu yapmasındaki amaç ise okuyucunun, seyircinin ya da dinleyicinin bilinç dışını harekete geçirmektir. Bilinç dışındaki imgelerle etkilenen bu topluluklar ise güçlü bildirimleri, başkalarına aktarır. Böylelikle eserin etkileyiciliği ve kalıcılığı artar (Jung, 2006: 69-70). Gölge arketipi olarak ejderha bütün dünya üzerindeki mitlerde kahramanın karşılaşmak zorunda olduğu sembollerden birisidir. Sembol olarak ejderha olsun veya olmasın tarihî süreçteki oluşturulan anlatılarda kahramanın geçmesi gereken eşiklerin üzerinde, Jung'un bahsettiği bu gölge arketipi bulunmaktadır. Öyle ki anlatılarda tapınaklara giden yollarda ejderhalar, aslanlar, kılıç çekmiş şeytan avcıları ve kanatlı boğalar gibi simgesel değere sahip olan varlıklar bulunmaktadır. Egosundan sıyrılan kahraman, ejderhanın içine girip çıkarak yeniden bir dönüşüme girer. Dönüşüme uğrayan kahraman ise artık eskisine göre daha güçlü ve daha korkusuzdur (Campbell, 2013: 109-110).

Ejderhayla birlikte dönüşüme uğramanın bir boyutu olan ejderhayı öldürme teması ilk olarak M.Ö. 3000 yılında Sümer mitolojisinde bulunan bir konu olarak bizi karşılar. Sonraki zamanlardaysa dünyanın çeşitli coğrafyalarında bazı benzerlikler ve ortaklıklarla bu temanın izleri sürülebilir. Özellikle Yunan mitolojisinde ejderhayı öldürmeyen bir kahramana rastlamak oldukça zor bir durumdur. Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla ejderha öldüren Yunanlı kahramanların bu görevini, Hristiyan azizleri devralmıştır (Kramer, 2002: 211). Hristiyanlığın yaygınlaştırılmaya başladığı dönemlerde ise antik dönemlerden itibaren insanların üzerinde manevi anlamda etkiye sahip olan kutsal figürler ve pagan mitleri de hristiyanlaştırılmıştır. Bu figür ve mitlerde bulunan tanrı veya ejderha öldüren pek çok kahraman Aziz George kimliğine, fırtına tanrıları ise Aziz Eli'ye dönüştü; sayısız bereket tanrıçası ise ya Meryem'le ya da azizlerle bir tutuldu (Eliade, 2001: 213).

İslamiyet'in gelişine kadar bu şekilde mitolojik bir yolculuk yaşayan ejderhayı öldürme motifi; Sümerlerden itibaren edinmeye başladığı, sonraki uygarlıkların kültürlerinden ve dinlerinden adlığı mitsel öğeleri İslamiyeti kabul eden medeniyetlere de taşımayı başarmıştır. Türk edebiyatındaki efsâne, destân, hikâye ve masallarda sıkça karşılaşılan bu motif; Alevî-Bektaşî anlatılarında ise ayrı bir öneme sahiptir. Sarı Saltuk, Hacım Sultan, Otman Baba, Koyun Baba ve Demir Baba menkıbelerinde kahramanlar; ejderhayı öldürerek yeteneklerini gösterirler. Bu menkıbeler içinde Demir Baba'nın Moskov diyarında ejderhayı öldürdüğü anlatı, Balkan bölgesindeki Hristiyan azizlerine atfedilen pek çok anlatıyla benzer özellikler göstermektedir (Ocak, 1983: 226-229).

Alevî-Bektaşî anlatılarında ejderhayı öldürme motifi, kendi içinde her zaman

için ejderhayla bir mücadele içinde olma düşüncesini de barındırır. Ejderhayla mücadele eden velî, nefsiyle mücadele etmek için ateşten gömleği giyecek ve gayretini gösterecektir. Velînin bu eylemleri bir bakıma onun olgunlaşma belirtilerindendir. İnsanın tahayyül edemediği bir düşmanı, kötülüğü sembolize eden ejderha; insanın günahlarını, ayıplarını ve başa çıkamadığı tüm olumsuz durumların bir simgesi olarak karşımıza çıkar. Velî tarafından ejderhanın yenilmesiyle birlikte cehennemden cennete doğru bir geçiş safhası yaşanır. Bir çeşit arınma olan bu durum vesilesiyle velîye intisab edenlerin sayısı artar ve istenen misyon amacına ulaşır (Koçak ve Gürçay, 2017: 45-46). Tasavvuf edebiyatında ise sûfî şairler; karanlık, kötülük ve ölüm anlamlarına gelen nefis için bir sembol aradıklarında eski Babil'in ve Mani dininde bulunan yaratılış efsanelerinde anlatılan ve bir anlamda kötülüğün sembolü olan kanatlı ejderden ilham almışlardır (Tekin, 2019: 203).

Ruh, can, hayat, heves, beden vs. gibi anlamlara gelen nefis, hayır-şer, iyilik-kötülük gibi birbirine zıt olan konuları içermesi sebebiyle olumlu ve olumsuz tanımlamalara maruz kalan çok boyutlu bir kavramdır. Tasavvufta ise nefis denildiğinde şer ve günahın kaynağı olan kötü huy anlaşılır. Sûfiler, nefsin çeşitli özelliklerini dile getirerek onun hileleri üzerinde durmuş ve nefsi terbiye yoluna gitmişlerdir (Uludağ, 2006: 526-527). Bitmek bilmeyen arzu ve istekleriyle insanı Allah'ın rızasından uzaklaştıran nefis, divan şiirinde de bu yönüyle şairlerce ele alınmış ve sıkça ejderhaya benzetilmiştir:

Toymaz cihânı yir-ise bu ejdehâ-yı dehr

Ahsentü bârekallâh anun iştihâsına (Kurtoğlu, 2017: 260) (K. 3/6)

Tasavvufî öğretilerde dile getirilen nefsi terbiye etme ve onunla başa çıkma konusu, insan için oldukça zor bir meseledir. Sözde kolay olarak dile getirilen bu husus, nefsi dizginleme noktasında insanı oldukça zorlamaktadır. Öyle ki nice eğitilmiş kimseler 'erbâb-ı ma'ârif' ve nice olgun kişiler 'ashâb-ı kemâl' ejderhaya benzeyen nefisle başa çıkamayarak onun arzu ve isteklerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır:

Çıkamadı başa Sıdkî ejdehâ-yı nefsdan

Niçe erbâb-ı ma'ârif niçe ashâb-ı kemâl (Eren, 2017: 81) (G. 145/7)

Devasa cüssesi ile anlatılarda yer edinen ejderhanın beslenmesi hayli meşakkatli bir iştir. Onun gibi büyük bir canlıyı beslemek için çok fazla yiyecek gerekir. Ejderhanın bu yönüyle nefis arasında ilgi kuran Muhibbî (ö.1566), ejderhaya benzeyen nefisin asla doymayacağından bahseder. Şaire göre nefisi besleyerek onu doyurmaya çalışmak bir aldanmadan ibarettir. Zira o asla beslenmeyle doycak bir varlık değildir:

Sakın aldanma cihâna zîra yudar 'âkıbet

Gönlüne koyup Muhibbî besleme gel ejderi (Yavuz ve Yavuz, 2016: 1902) (G. 4112/5)

Nefsi yedi başlı ejderhaya benzeten Usûlî (ö.1538)'ye göre insan, nefse oldukça dikkat etmelidir. Çünkü Hz. Âdem ile Hz. Havvâ, nefsin arzusunu boyun eğip cennetteki yasaklı meyveyi yedikleri için cennetten kovulmuşlardır:

Ejdehâ-yi heft-serdür nefs-i hod-gâm ey gulâm

Ceddüni cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör (Gıynaş, 2017: 1030) (G. 2770/4)

İnsanın eylemleri neticesinde dönüşüme uğrayan nefis, asla insanı zarara uğratabilecek eylemlerle beslenmemelidir. Zira kötülükle beslenen nefis, insana daha fazla kötülük yaptırmaya çalışacaktır. Bu duruma vurgu yapan Edirneli Nazmî (ö.1585/86?)'ye göre nefis; hırs, kibir, kin ve zulümle beslenmemeli. Bu unsurlarla beslenen nefis, yedi başlı bir ejderhaya dönüşerek daha fazla kötülük isteyecektir. Nefsin yedi başlı ejderhaya dönüşmesi, bir anlamda nefsin insanın kontrolünden nasıl çıktığının göstergesidir:

Hırs u hıkd kibr ü kîn ü hıç u bugz u zulmle

Nefs-i insân veh döner bir yidi başlu ejdere (Üst, 2018: 3017) (G. 5658/3)

Allah (c.c)'ın emir ve isteklerine karşı gelerek nefsi doğrultusunda hareket eden insanın gideceği yer, cehennemdir. İnsanı, cehenneme yaklaştırarak onun orada yanmasına sebep olan ise nefistir. Edirneli Nazmî (ö.1585/86?), şiirinde insanın nefisine uyararak cehennemde yanması durumunu ejderha imajı üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Çok başlı olarak tarif edilen ejderhanın ağzından çıkan her bir ateş, nefse uyularak yapılan bir günahı temsil etmektedir:

Başına odlar yakar nefs âdemün hey her nefes

Şöyle ki olur ol ağızdan od saçar bir ejdehâ (Üst, 2018: 214) (G. 184/2)

3. Ejderhanın Sihirle Olan Münasebeti

Ejderha ile ilgili divan şairlerinin oluşturdukları hayal dünyasına bakıldığında ejderhanın sihirle ilişkilendirildiği bazı tasvirlerle rastlamak mümkündür. Ejderhanın çeşitli mitolojilerden almış olduğu olağanüstü özellikler, insanlar tarafından mantıksal bir düzeyde açıklanamadığında ejderhanın sihirli olduğu anlayışı insanlar arasında geliştirilmiştir. Bu bağlamda ejderhanın ağzından ateş çıkarma hadisesine somut bir delil bulamayan şairler, onun bu özelliğini sihir ile gerçekleştirdiğini dile getirmişlerdir:

Haddünle zülfünü görüp ey döst dil didi

Sihir ile od saçar meger ağzından ejdehâ (Gıynaş, 2017: 146) (G. 269/3)

Ejderhanın sihirle olan ilgisine mitolojik açıdan bakıldığında bazı anlatılarda ejderhanın sihir ve tılsımla birlikte anıldığı görülür. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda ejderha, kahramanın aşacağı bir eşik olarak bulunur. Kahraman, ejderhayı aşmak için kendisine tılsımlar sağlayan koruyucu bir figürle ejderhanın karşısına çıkar (Campbell, 2013: 83-84). Bu durumun oluşmasında muhtemelen devasa bir boyuta sahip olan ve çeşitli hayvanlardan farklı özellikler barındıran

ejderhanın sihirli bir varlık olması inancı yatıyordu. Sihirli bir varlık olan ejderhayla mücadele etmek için ise kahramanı sihirden koruyan tılsıma ihtiyaç vardır.

Eski gelenekte tılsımlı hazinelerin ejderhaların beklediğine dair yaygın bir inanç bulunmaktadır (Pala, 2007: 136). Özellikle sevgilinin saçlarının ejderhaya benzetildiği şiirlerde, saçlar tıpkı bir ejderha gibi sevgilinin hazinesini koruyan bir varlık olarak karşımıza çıkar:

İstedün çün genc-i vaslın eyle zülfinden hazer

İy gönül ejderden itmişler tılsım ol mahzene (Yavuz ve Yavuz, 2016: 1435) (G. 2865/3)

Ejderhanın hazine beklemesi durumu ise mitolojik bir unsurdur. Kadim uygarlıkların mitolojilerine bakıldığında ejderha, değerli madenlerin, kıymetli eşyaların bekçiliğini yapmaktadır. Çeşitli peri masallarında mitik bir unsur olan ejderha, hazine olarak altın külçelerini beklemektedir (Campbell, 2013: 67-68). Bu durum, eski Türklerde de görülür. Eski Türklerde ejderhayla aynı özellikler gösteren Luu'nun mücevher hazinelerine sahip olduğu ve bunları bir hazine gibi beklediği düşünüldü. Uygur metinlerinde ise Luu, altın veya gümüşten iplerle süslü bir biçimde tasvir edilir. Luu'nun bu şekilde kıymetli taşlarla süslü tasvirlerine Hindistan ve Çin bölgelerinde de rastlanır (Esin, 2004: 131-132).

Sevgiliye ait bütün güzellik unsurları, âşık için değeri paha biçilemez ayrı birer hazinedir. Bu hazineyi koruyan ise sevgilinin bir başka güzellik unsuru olan saçtır. Sevgilinin ejderhaya benzeyen saçları, sevgilinin yüzünü âşığa karşı korumaktadır. Âşığın bir hazine gibi korunan yüzü görmesi için ejderhaya benzeyen saçları aşması gerekir. Sevgilinin saçlarının kendi yüzünü koruması ise asıl hazinenin sevgilinin yüzü olduğu gerçeğini akıllara getirir:

Cemâlün genc anun üstinde zülfün

Tılsım için bir ejderhâ degül mi (Üst, 2018: 3381) (G. 6374/4)

Sevgilinin yüzünün hazine olarak düşünüldüğü bir başka şiirde yine ejderhaya benzeyen saçlar, sözü edinilen hazineyi beklemektedir. Ancak şiirde, sabâ rüzgârı eserek sevgilinin saçlarını dağıtmakta ve bu sebeple de sevgilinin gizli hazinesi olan yüzü ortaya çıkmaktadır:

Tılsım-ı ejder-i zülfün sabâ şikest itse

'Akîk kufl ile gencine-i nihân görünür (Saraç, 2002: 120) (G. 179/4)

Hamdullah Hamdi (ö.1503)'nin şiirinde geçen sevgilinin güzellik hazinesini ise sevgilinin sağında ve solunda bulunan iki ejderha korumaktadır. Şair, sevgilinin güzelliğinden dem vururken şiirin arka planında İran'ın mitolojik kahramanlarından birisi olan Dahhâk'tan bahsetmektedir. İran mitolojisine göre omzunun her iki başında yılan bulunduran ve bu yılanları insan beyniyle besleyen Dahhâk, divan şiirinde zalimliğin ve kötülüğün sembolüdür (Demirci, 1993: 408).

Hıfız itmek için ol sanemün hüsni gencini

Sagında vü solında iki ejdehâsı var (Özyıldırım, 1995: 47) (G. 58/5)

Tılsımlarla korunan sevgilinin en değerli güzellik unsuru yüzü olduğu zaman, sevgilinin diğer güzellik unsurları da yüzü korumak için farklı tılsımlarla şiire dahil olur. Öyle ki şekil itibariyle yazıya benzeyen sevgilinin ayva tüyleri, aşağıdaki şiirde bir tür tılsım olan Hızır Duası olarak düşünülmüştür. Hem Hızır duası hem de sevgilinin omuzlarında bulunan iki ejderha, sevgiliyi koruyan birer tılsımdır:

Levh-i sîm üze hatun Hızır du'âsın yazmış

Genc-i hüsnünde tılsım olan iki ejder için (Saraç, 2002: 228) (G. 416/2)

Sevgilinin ayva tüyelerinin ejderhayla birlikte koruyucu tılsım olarak düşünüldüğü başka bir şiirde ise hat-i reyhan (reyhan hattı) oldukça değerli bir taş olan zümrüte benzetilmiştir. Zaten değerli olan sevgilinin yüzü, söz konusu olan zümrüte benzeyen ayva tüyleriyle artık daha da değerli hâle gelmiştir. Zümrüdün tılsım olarak kullanılması, mitolojik bir unsur olan ejderhanın hazine beklemesi olayını akıllara getirmektedir. Kıymetli bir taş olan zümrüt, aynı zamanda ejderhanın bekçiliğini yapabileceği bir hazinedir:

Genc-i hüsnün hıfzına zülfün bir ejderhâ komuş

Hem zümürüdden tılsım olmuş hat-i reyhân ana (Gıynaş, 2017: 58) (G. 28/4)

Âşığa sihir ederek onun vücudunda yaralar açan sevgilinin anlatıldığı şiirde; sevgilinin saçı yılan, gözleri cadıya ve yanakları ejderhaya benzetilmiştir. Yılan, ejder ve cadı kelimelerinin sevgiliye atfedilmesi, sevgilinin yakıcılığının ve etkileyiciliğinin ne derece yoğun olduğunu göstermektedir. Şiirde cadı kelimesinin kullanılması mitolojik olarak ejderhanın sihirle olan münasebetini zihinde canlandırmaktadır:

Zahm urup sihr eyleyüp yaram şerer-pâş eyledi

Ef'î vü câdû vü ejderdür o zülf ü çeşm ü ruh (Bektaş, 2017: 67) (G. 54/2)

Ejderhanın sihirle ağzından ateş saçmasının anlatıldığı bir başka tasvirde, sevgilinin yanakları ve saçı ejderha olarak düşünülmüştür. Ejderha, saçacağı ateşlerin kor hâlini karnında bulundurmaktadır. Ağzından ateş saçmadan önce karnında bulunan ateş, iyice alevlenmeye başlar ve ejderhanın karnında kırmızı bir renk oluşur. Ejderhanın bu durumuyla sevgilinin yanağının kızarması arasında ilişki kuran şair, bu suretle çok hoş bir hayal oluşturmuştur. Şaire göre ejderhanın ağzından ateşler saçması sihirle gerçekleştirilebilecek bir olaydır. Bu durum da yine ejderhanın mitolojideki sihirle olan bağlantılarından biridir:

Haddünle zülfünü görüp ey dost dil didi

Sihir ile od saçar meger ağzından ejdehâ (Ersoy, 2017: 227) (G. 4/3)

Hızır. Mûsâ ile Firavun'un sihirbazları arasında geçen ve Hz. Mûsâ'nın asasının yılan dönüşerek Firavun'un büyücülerinin yılanlarını yemesi ile neticelenen meşhur hadise, sihir hayaliyle kurgulanan şiirlerde de kendisine yer edinir. Divan şairleri,

bahsi geçen bu olay neticesinde Firavun'un sihirbazlarının Hz. Mûsâ'yı sihirbaz olarak atfetmeleri durumunu şiirlerinde sık sık dile getirirler. Bu minvaldeki bir beyitte de yine sihirle birlikte Hz. Mûsâ ve ejderha birlikte anılmıştır:

Yâ Reb ne sihri var gözünün kim diyince hâ

Zülfün 'asâsın eyledi bin başlu ejdehâ (Gıynaş, 2017: 143) (G. 260/1)

Âşık için sevgili, sahip olduğu bütün unsurlarla birlikte baştan aşağı büyüleyici bir niteliktedir. Nitekim divan şiirinde sevgili için cadı tabiri de şairlerce sıkça zikredilir. Sevgilinin gözü ise âşığı etkileme bakımından farklı bir noktada bulunduğundan dolayı göz ve cadı arasında ayrı bir ilişki kurulmuştur. Sevgilinin gözünün cadı olarak nitelendirildiği ve bir süpürge gibi fitneye binerek âşığa oklar attığı şiirde, fitnenin hareketini sağlayan kamçı olarak ise ejderha düşünülmüştür:

Câdü gözün çü fitneye binüp atar hadeng

Sihir ile ay olur yayı kamçısı ejdehâ (Biltekin, 2018: 87) (G. 1/4)

4. Şairlik Yeteneğinde Ejderha

Bütün sanat alanlarında sanatçı, oluşturduğu sanat eseriyle övünerek kendisini diğer sanatçılardan üstün görür. Divan şiirinde de böyle bir durum söz konusudur. Yazmış olduğu şiirleriyle yeni sözler söyleyen şairler, kendilerini diğer şairlerden üstün görmüşler; yeri geldiğinde ise söylediği sözleri başka kimsenin dile getiremeyeceğinden dem vurmuşlardır. Bazense şairler şiirlerine mucize ve sihir gibi anlamlar yükleyerek, söyledikleri şiirlere olağanüstülük katmışlardır. Divan şairleri, diğer şairlerden üstün olduklarını belirtirken hâme, divit, kalem gibi unsurlara da farklı anlamlar yüklemişlerdir. Çeşitli anlamlar ve hayaller oluşturarak diğer şairlerden kendilerini ayrı bir yerde gören şairin şiirde kullanmış olduğu yazı aracı da şüphesiz diğer şairlerden farklı olmalıdır. Bu bağlamda şairler, özellikle sözlerini sihirle ilişkilendirerek kalemlerini ejderhaya benzetmiştir. Bu benzetmenin arka planında ise mitolojide de kendisini gösteren ejderhanın sihirle olan ilgisi bulunmaktadır:

Bu da tesîr-i şevk-i iltifâtındır ki tek durmaz

Eder sihrile hâmem hamle ejderhâ-yı Mûsâ'ya (Akkuş, 2018: 83) (K. 18/43)

Ejderhanın hazine beklemesi hadisesiyle şairlik yeteneği arasında ilgi kuran Sünbülzâde Vehbî (ö.1809); şiirlerinin çıkış noktası olan gönlünü manâ hazinesine, elinde tuttuğu kalem ise ejderhaya benzetmektedir.

Dilim gencîne-yi ma'nâ kalem destimde ejderhâ

Nigebânlık eder her dem o genc-i şâygân üzre (Yenikale, 2017: 99) (K. 15/56)

Gönlün hazineye, kalemin ejderhaya benzetildiği bir başka şiirde ise şairin sözü yağ kandilinin fitiline benzetilmiştir. XVII. yüzyıl şairlerin olan ve kendisini övme noktasında diğer şairlerinden ayrı bir konumda tutan Nef'î (ö.1635), esasında bir na't olan sözüm redifli kasidesinde dahi kendisini övmekten geri durmamıştır.

Şair, yakıcı bir etkiye sahip olan sözlerinin kudretini belirtirken ejderhadan yararlanmıştı:

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile

Ki o gencin şebçirâğı -ı pâsbânıdır sözüm (Akkuş, 2018: 28) (K. 1/28)

Nâ'ilî-i Kadîm (ö.1666) ise şiirlerindeki yakıcı etkiyi yine ejderha üzerinden anlatmaktadır. Şaire göre yaratılışında bulunan ateşli sözler söyleme yeteneği, sihirli bir etkiyle kendini eserleri üzerinde göstermekte ve bu etki yakıcı olması hasebiyle şairin eserlerini bile yok etmektedir:

Kalemdür mahv eden âsânın ol sihrün ki destinde

Kelîm-i tab'umun âteş-feşân gûyâ bir ejderdür (İpekten, 2019: 192) (K. 26/33)

Kalem, divan şiirinde âşığın hâlini dile getirmede en etkili olan unsurlardan birisidir. Davranışlarıyla çekmiş olduğu sıkıntısını çevresindekilere belli eden âşık, yazmış olduğu şiirleriyle de içinde bulunduğu hâli başta sevgilisi olmak üzere etrafındakilere karşı dile getirir. Şaire göre âşığın durumunu ifade etmek için de avucunda tuttuğu ejderhaya benzeyen kalem âdeta biçilmiş bir kaftan gibidir:

İstesem hâl-i dil-i zârımı şerh eylemege

Olur âgûş-ı benânımda bir ejder hâmem (Güzel, 2018: 20) (K. 4/12)

5. Sevgilinin Saçlarına Benzeyen Ejderha

Divan şairlerince beyitlerde en fazla tahayyül edilen güzellik unsuru sevgilinin saçıdır. Âşığı en çok etkileyen, sevgilinin en beğenilen unsuru olan saç; şairler tarafından şekil, renk ve koku yönleriyle ele alınır. Şekli itibarıyla dağınık ve perişan bir halde bulunan saç, rengi itibarıyla de çoğunlukla siyah olarak karşımıza çıkar. Misk ve anber kokan saç, sahip olduğu bütün özellikleriyle âşık üzerinde sihirli bir etkiye sahiptir (Tolasa, 1973: 152-155). Âşığa sihir eden bu saçların arka planında ise Yunan mitolojisinde yer alan ve saçları yılan şeklinde olan Medusa yer almaktadır. Medusa'nın Antik Yunan ve Roma döneminde heykellerini gören, onun hikâyelerini duyan Doğu kültürü, bu yılan saçlı kadından yola çıkarak çeşitli edebî hayâller oluşturmuştur. Yılan ile iç içe geçen ejderha da yine bu anlatı üzerinden sihirle ilişkilendirilmiştir.

Yunan mitolojisindeki Medusa, farklı anlatılarda çoğunlukla ortak betimlemelerle tasvir edilir. Medusa'nın büyük ve korkunç yüzü, yassı bir burunu, iki geniş kulağı, uzun dişleri ve altından kanatları vardır. Onun en büyük özelliği ise zehirli yılanlardan oluşan saçlarıdır. Büyük gözleriyle etrafındakilere alevler saçan Medusa, aslında başlangıçta çok güzel bir kızdır. Ancak çeşitli hadiseler sebebiyle Tanrıça Athena'nın gazabına uğrayarak değişik bir canlıya çevrilmiştir. Medusa'nın dikkat çekici bir başka özelliği ise sihirdir. O, gözlerine bakını taşa çeviren mitolojik bir kişiliktir (Can, 1994: 51-207). Medusa'nın özelliklerine bakıldığında hem yılan hem de ejderhaya ait çeşitli unsurlar iç içe geçmiştir. Saçlarının zehirli yılan olması doğrudan yılanı çağrıştırırken; altından kanatlarını olması, gözlerinden ateşler

saçması ve gözleriyle sihir etmesi gibi durumlar ise ejderhayı çağrıştırmaktadır. Bu açıdan Medusa'ya bakıldığında özellikle ejderhaya ait pek çok mitolojik unsurun onun bünyesinde yer aldığı görülür. Bu mitolojik unsurlar ise çeşitli yöleriyle divan şairlerince ele alınmıştır.

Sahip olduğu bütün güzellik unsurlarıyla âşığa tesir etme amacıyla olan sevgiliye, âşığı avlamak konusunda saçları oldukça yardımcı olmaktadır. Alımlılığı sayesinde bir kemende dönüşen sevgilinin saç, âşığı tuzağa düşürerek avlamaktadır (Akün, 1994: 416). Sevgilinin saçına bağlı veya asılı kalarak sevgiliye kavuşma amacıyla olan divan şairleri içinse sevgilinin tuzağına düşmek veya ona karşı mağlup olmaksa oldukça sıradan bir durumdur. Böyle bir durumun anlatıldığı şiirde, sevgilinin dağınık haldeki saçları da ejderhaya benzetilmiştir:

Bağladun sevdâ-yı zülf-i yâr ile atrâfımı

Yolda bir bin başlu ejderhâya duş itdün beni (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 2023: 288)

(G. 473/3)

Ejderhanın şekil ve renk itibarıyla sevgilinin saçına benzetildiği başka bir beyitte ise Âhî (ö.1517), gönül mülkünün yıkılıp yıkılmasından bahsetmektedir. Dünya genelindeki mitolojide ve edebî anlatılarda devasa boyuta sahip olan ve ağzından ateşler saçarak insanlara zarar veren ejderha motifi, bu yönünü divan edebiyatında da kendini göstermektedir. Ancak burada yıkılan ve zarar verilen mekân, âşığın gönül ülkesidir:

Dil kişverine zülf-i siyâhun belâ yiter

Yıkmağa bu vilâyeti ol ejdehâ yiter (Kaçalın, ty.: 4) (Tah. 3/1)

Ejderhanın hazine beklediği inanişına gönderme yapılan bir başka şiirde de yine ejderha ile saç arasında ilgi kurulmuştur. Sevgiliye kavuşmayı bir hazine olarak gören Bâkî (ö.1600)'ye göre bu hazineyi halka şeklinde eğri büğrü bir yapıya sahip olan ve ejderhaya benzeyen sevgilinin saç beklemektedir. Burada altın, elmas gibi değerli madenleri seven ve bu yüzden bunlardan ayrılmayacağı düşüncesiyle hazineyi bekleyen bir ejderha anlatılmaktadır. Bahsi geçen bu ejderhanın kıymetli madenleri sevmesi, bir tılsım kültünün oluşmasına neden olmuştur. Bu uygulama ya da inanişin gerçekliği de ejderin mitolojik çağrışım etkinliğinden kaynaklanmaktadır.

Genc-i visâl tâlibini ejdehâ-sıfat

Ol halka halka zülf-i ham-ender-ham öldürür (Küçük, 2011: 184) (G. 133/2)

Ejderhanın gökyüzünde bulunması inanişına gönderme yapılan şiirde şair, sevgilisinin saçlarını toplamasını 'ber-çîde eylemek', zincirleriyle birlikte ejderin yüksek bir yere çekilmesi hadisesiyle bağdaştırmaktadır. Sevgilinin saçları, ejderin bağlı bulunduğu zincire benzetilerek saç ve ejderha arasında bir ilgi kurulmuştur:

Hûbân ki zülfin eyleye ber-çîde sanuram

Zencîrleriyle ejderi bâlâya çekdiler (Bektaş, 2017: 118) (G. 146/3)

6. Çok Başlı Ejderha

Birçok kültürde ortak özellikleriyle bahsedilen ejderha, çok başlı olması yönüyle hem Doğu hem de Batı kültüründe yer alan mitolojilerde, destanlarda, efsanelerde ve masallarda karşımıza çıkar. Ejderhanın hangi kültürde ilk olarak çok başlı olduğunu belirlemek ise oldukça zor bir durumdur. Bunun altında yatan en önemli sebep ise ejderhanın çok geniş bir kültür coğrafyasında kendisine yer edinmesidir. Farklı coğrafyalardaki kültürel mirastan beslenen ejderha motifi, toplumların hafızasında yer alan çok başlı varlıkların bir çeşit varyantı hâline gelmiştir. Kadim kültürlerin tarihine bakıldığında çok başlı olan çeşitli ruhlara, canavarlara, devlere vs. gibi unsurlar sıkça rastlanır. Türk kültürünün izlerini Orta Asya'dan başlayarak günümüze kadar sürdüğümüzde de bu durumla karşılaşırız.

Altay Türklerinin inanç sisteminde yer alan ve kötülükler yapan çok başlı Celbegen isimli kötü bir ruh bulunmaktadır. Yedi başlı olan ve insan eti yiyen bu ruh; çoğu anlatıda yedi kara başlı, kara tenli, dişli ve korkunç bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Denizde ve karada hüküm Celbegen, Altay Türklerine ait olan anlatılarda kahramanların mücadele ettiği bir dev tipidir (Türker, 2012: 81-89). Celbegen, bir bakıma Türk kültüründe ejderha gibi çok başlı yapıya sahip olan varlıkların bir türevi olarak düşünülebilir. Bu tür varlıklar ya mevcut varlığın dönüşümüyle ya da sonradan kültürel etkileşimlerle farklı canlılara dönüşerek anlatılardaki yerini alır. Öyle ki tıpkı Celbegen gibi çok başlı olan ve Badraç olarak anılan ejderha figürüne de Türk kültüründe rastlamak mümkündür.

Yedi başa sahip olan Badraç, ejderhanın sahip olduğu çoğu özelliğe sahiptir. Kuyruğunu kamçı gibi sallayan, ağzından ateşler çıkaran bu ejderhanın derisi ise zırh gibi pullarla kaplıdır. Öldürülmesi için her bir başının ayrı ayrı kesilmesinin gerektiği Badraç, canavarın simgesel olarak dışa vurmuş hâlidir. (Uslu, 2016: 201). Batı mitolojisinde ise Türk mitolojisindeki ejderhanın çok başlı olması durumuyla benzerlikler gösteren bir ejderhanın varlığından bahsedilebilir. Tanrıça Hera tarafından Herakles'i sinamak için yetiştirilen Lerna Hydrası, çok başlı bir yılan olarak tasvir edilir. Bulunduğu ülkedeki ürünleri yok eden ve hayvanları öldüren Hydra ile mücadeleye giren Herakles, bu canlının başını kestiğinde yerine yeni bir baş çıkar (Grimal, 2012: 251).

Farklı kültürlerde çok başlı olarak karşımıza çıkan ejderha motifi, benzer bir şekilde divan şairleri tarafından da oluşturulan hayallerde kullanılmıştır. Özellikle sevgiliye ait güzellik unsurlarından olan saç veya yedi katmana sahip olan feleklerle ilgili bahislerde şairler, birden fazla başa sahip olan ejderhayla ilgili çeşitli benzetmeler yaparak şiirlerini kurgulamışlardır. Sevgilisinin saçını çok başlı ejdere benzeten Gelibolulu Sun'î (ö.1533/34?)'ye göre bu durum oldukça olağandır. Zira sevgilinin başka bir güzellik unsuru olan ve askere 'leşker' benzetilen ayva tüylerine 'hatt' ancak bin başı rütbesine sahip olan saç gereklidir:

Ejdehâ-yı ser-i zülfün katı çok başlıdur

Yaraşur olsa hatun leşkerine bin başı (Yakar, 2018: 122) (G. 209/4)

Şiirinde yedi başlı ejder olarak tanımladığı felekle mücadele içinde olan âşığı betimleyen Gelibolulu Mustafa Ali (ö.1600)'ye göre âşığın ateşli âhları, ejderhayı korkudan titretmektedir. Şiirde şair, âşığın ateşli 'âh'ı ile ejderhanın ağzından çıkardığı ateşi kıyaslamakta ve şairin ağzından çıkardığı âh ateşinin ejderhaya kıyasla daha yakıcı olduğunu belirtmektedir. Yedi başlı ejderhanın felekle eşdeğer görülmesi ise divan şiirinde feleğin yedi katmanlı olarak tahayyül edilmesiyle ilgili bir durumdur.

Berk sanman heft-ser pîçîde ejderdür felek

Âteş-i âhum ol ejderhâyı dir dir ditredür (Aksoyak, 2018: 664) (G. 325/6)

Kadîm kültürlerde ejderhanın ilk oluşum evrelerinde onun denizde ve karada yaşadığına dair çeşitli inançlar bulunmaktadır. Zâtî (ö.1546) de bu türden bir ejderhaya Cafer Çelebi (ö.?) için yazdığı kasidesinde yer vermektedir. Şaire göre, bin başa sahip olan bu ejderha öylesine devasa bir boyuttadır ki uzaktan bakıldığında ejderhanın her bir başı, bir ada olarak görülmektedir:

Görinenler cezâ'ır sanma bir bin başlu ejderdür

Revân deryâ-yı 'adlün bilmeyüp kaldurdi ser deryâ (Kurtoğlu, 2017: 163) (K. 50/20)

Sevgilinin kaşlarının iki başlı ejdere benzetildiği şiirde Mânî (ö.1598/99?), ejderhanın gücünü ve kan dökücü özelliğini sevgili tipi üzerinden anlatmaktadır. Cesur 'dil-âver' bir pehlivan gibi olan sevgilinin en belirgin özelliği ise bakışlarındaki keskinliktir:

Kemân-ı cânsitânı san iki başlu bir ejderdür

Yarar keskin dil-âver pehlevândur şem'-i bürrânı (Demirel, 2017: 26) (K. 2/20)

Sonuç

Bütün dünya kültürlerinde ortak özelliklerle karşımıza çıkan ejderha sembolünün divan şiirindeki yansımalarına bakıldığında bazı farklılıkların olduğu ortaya çıkar. Diğer kültürlerde ejderha sıklıkla kötü özellikleriyle ortaya çıkan, insanlara zarar veren, fırtınalar oluşturan bir canlı iken divan şiirinde böyle bir durum söz konusu değildir. Divan şairleri, ejderhayı doğrudan kötü sıfatlarla nitelememişlerdir. Sadece nefsin ejderhaya benzetildiği durumlarda, nefsin doymak bilmeyen yönünü anlatmak için nefis ejderhaya benzetilmiştir. Nefsin kötü huylu bir canavara benzetilmesi ve onun yenilmesi durumu, Alevî-Bektaşî menkıbelerinde de bulunur. Bu durum ise aslında mitolojik bir unsurdur. Tarihin ilk evrelerinden itibaren anlatılardaki kahramanlar, kötü huylu ejderhalara karşı mücadele etmişlerdir. Zaman, mekân ve inanışlar değişse de bu durum, özünde aynı kalarak farklı şekillerde anlatılmaya devam etmiştir.

Ejderhanın hazine beklemesi inancında da yine mitolojik ve kültürel unsurlar göze çarpmaktadır. Değişik mitlerde ejderhanın değerli madenleri koruduğuna dair inançlar yer almaktadır. Eski Türk kültüründe ise Luu adı verilen ejderha,

kıymetli taşlardan oluşan bir hazineyi beklemektedir. Bu inanış, insanların zihninde ve oluşturulan eserlerde asırlar boyunca varlığını sürdürerek mitolojik bir unsur olarak divan şiirindeki yerini almıştır. Yine aynı şekilde ejderhanın sihirle olan münasebetinde de mitolojik bir arka plan bulunmaktadır. Divan şairleri, yeteneklerinden dem vurdıkları ve sözlerindeki kudreti belirttikleri şiirlerinde de yine ejderha figürünün gücünden faydalanırlar. Şairler; ejderhanın sihirli olması, ağzından ateşler saçması gibi özellikleri kullanarak yaratılışlarında bulunan şairlik yeteneklerini açıklamaya çalışırlar. Bunu yaparken ejderhaya ait olan özellikleri, bazen kalemlerine de yüklerler. Bütün bunların yapılmasındaki asıl amaç, şiir söyleme gücünün diğer şairlere gösterilmesidir.

Ejderhanın divan şairlerince çok başlı olarak tasvir edilme durumu ise yine dünya üzerindeki diğer mitolojilerle benzerlikler göstermektedir. Çoğu mitolojide çok başlı olarak karşımıza çıkan ejderha, divan edebiyatında daha çok yedi sayısı ile anılır. Ejderhanın yedi başlı olması ise hem Türk kültüründeki kutsal sayı sembolizmiyle hem de feleğin yedi katmanlı olmasıyla ilgilidir. Tarihî ve kültürel açıdan önemli olan yedi sayısı, ejderhanın başına nispet edilerek ortaya mitolojik bir motif çıkartılmıştır.

Divan şiirindeki ejderhanın kullanımına genel olarak bakıldığında, ejderhanın bütün özelliklerinin divan şairlerince estetik bir boyutta ele alındığı görülür. Şairler; divan şiirinin temel tipleri olan âşığı ve sevgiliyi anlatırken ejderhanın özelliklerinden faydalanırlar, bunu yaparken de divan şiirinin kendine has hayal dünyasının dışına çıkmazlar. Şiirlerde ejderha gibi mitolojik bir canlı anlatılırken bile seçilen kelimelerde, yapılan benzetmelerde ve kurgulanan olaylarda şairlerin birinci önceliği estetikdir. Türk halk edebiyatındaki anlatılarda can alıcı bir canavar olarak anılan ejderhanın divan şiirinde estetik bir varlık olarak belirmesi, divan şiirinin estetik algısının bir yansımasıdır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2018). *Nef'î Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi*, 9, 389-427. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Başpınar, F. (t.y.). *Beyânî Dîvân*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195828/muvakkit-zade-muhammed-pertev-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyh-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (2023). *Hayretî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-356054/hayreti-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Demirci, K. (1993). *Dahhâk*. *İslâm Ansiklopedisi*, 8, 408-409. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel, Ş. (2017). 16. yüzyıl şairlerinden *Mânî Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194359/divan-i-mani-ve-sehr-engiz-i-bursa.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Ekici, M. (2019). 13. *Dede Korkut Destanı: "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" Boyunu Beyan Eder Hanım Hey! Milli Folklor*, 16(122), 5-13.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri* (S. Rıfat, Çev.). İstanbul: Om Yayınevi.
- Eren, A. (2017). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195956/mehmed-sidki-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Ersoy, E. (2017). *Münirî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196156/muniri-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194492/pervane-bey-mecmuasi.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji sözlüğü Yunan ve Roma*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Güngör, Ö. (2014). Türk mitolojisindeki ejderha figürünün Osmanlı sahası dîvânlarındaki izleri. *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 1, 1151-1160.

- Güzel, B. (2018). *Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-209730/safveti-mehmet-celebi-divancesi.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harmancı, M. E. (2024). ‘Gerek Ki Nûş İdevüz Neyse Zehr Eger Tiryâk’. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, “Dinle Neylerden” Mesnevî’nin İlk 18 Beyit Şerhleri Özel Sayısı, 114-123.
- İpekten, H. (2019). *Na’îl-i Kadîm Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji* (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (t.y.). *Âhî [1476-1517] Dîvân*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78356/ahidivani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Kanar, M. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M. ve Dönmez, İ. K. (2020). *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir (Cilt 2)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Koçak, A. ve Gürçay, S. (2017). Alevî-Bektaşî Velâyetnâmelerinde “Ejderha Motifi”. *Journal of Analytic Divinity*, 1(1), 34-64.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de başlar* (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Kurnaz, C. (1995). Felek. *İslâm Ansiklopedisi*, 12, 306-307. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller dışındaki şiirler)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195592/zati-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Dîvânı tenkitli basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon mitolojisi* (K. Akten, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı*. (Haz. M. Öztürk ve D. Örs). İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nazlı, A. (2023). *Türklerin kayıp kültü! Ejderha*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (1995). *Hamdullah Hamdi Dîvânı’nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik Divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî Dîvânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Tekin, G. (2019). Edebî motiflerin mitolojik kökenleri III. *Türk edebiyatının mitolojik kaynakları* (198-205). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tolasa, H. (1973). *Ahmet Paşa’nın şiir dünyası*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tökel, D. A. (1998). *Divan şiirinde mitolojik ve efsanevî şahıslar* (Yayımlanmamış doktora tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- Türk, H. ve Bahadır, S. (2022). *Türk ve dünya mitolojisinde ejderhayı öldürmek motifi ve günümüze yansımaları*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Türker, F. (2012). Altay Türklerinin anlatmalarında mitik bir varlık Celbegen. *Milli Folklor Dergisi*, 12(94), 81-90.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *İslâm Ansiklopedisi*, 32, 526-529. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uslu, B. (2016). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206284/edirneli-nazmi-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Yakar, H. İ. (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-204115/gelibolulu-suni-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî Dîvânı* (Cilt I-II). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>, Erişim tarihi: 14 Ekim 2024.